

درس ۹

سکونتگاه‌های شهری و روستایی

راهنما معلم درس ۹

انتظارات یادگیری

انتظار می رود دانش آموزان بتوانند:

- مفهوم سکونتگاه را از دیدگاه جغرافیا با ذکر مثال توضیح دهند.
- عوامل شکلگیری سکونتگاه در گذشته و حال را با یکدیگر مقایسه کنند.
- عوامل طبیعی و انسانی اثرگذار بر گسترش سکونتگاهها، در گذشته و حال را مقایسه کنند.
- ویژگیهای انواع سکونتگاه از نظر شیوه زندگی را لیست کنند.
- عوامل تأثیرگذار بر شکل سکونتگاه را توضیح دهند.
- تغییرات جمعیتی سکونتگاههای ایران بر روی نمودارهای جمعیتی (تحولات درصد رشد سالانه جمعیت، میزان رشد جمعیت شهرهای کشور) را تجزیه و تحلیل کنند.
- نارسایی های موجود در شهرهای پرجمعیت را با ذکر دلایل استدلال کنند.
- با توجه به وضع جغرافیایی شهرها و روستاها، نقش هریک را مشخص کنند.
- مستندات (متن، تصویر) از مهاجرت معکوس به کلاس (نصب بر روی تابلو) ارائه دهند.
- با توجه به روند تغییر در سکونتگاهها، تمایل به مطالعه و جمع آوری اطلاعات از آینده سکونتگاه ها را داشته باشند

مواد و وسایل مورد نیاز

تصاویر متعدد در خصوص مفاهیم شکل گیری، گسترش، شکل و نقش سکونتگاهها، نقشه راه ابریشم به فارسی، اطلاعات جدید از تغییرات جمعیتی مثل تأسیس شهرداری، بریده روزنامه از مسائل روز و تاریخی سکونت گاهها.

آماده کنید

به منظور آماده سازی دانش آموزان، با مفهوم سکونتگاه شروع کنید. به کمک تصاویر صفحه ۷۶ کتاب به نقش عوامل طبیعی و انسانی در شکل گیری یک سکونتگاه توجه کنید. در اینجا می توانید از یک تصویر سکونتگاه شهری هم کمک بگیرید و با استفاده از دو تصویر سکونتگاه شهری و سکونتگاه روستایی وجود عوامل متعدد را در آن مشخص کنید؛ به طور مثال وجود مجموعه ای از مساکن و عوامل طبیعی و انسانی در هر دو و تفاوت در برخی از عوامل.

آموزش دهید

تصویری از یک سکونتگاه روستایی (در انتخاب تصویر هدف مورد توجه باشد) را به دانش آموزان نشان دهید و از آنها سؤال کنید به نظر شما چه عواملی می تواند در به وجود آمدن و نحوه گسترش این روستا اثر بگذارد؟ بهتر است دبیر مربوطه به تاریخ پیدایش روستاهای اولیه و سپس تبدیل شدن آنها به شهر، مطالبی ارائه دهد. لازم به ذکر است دانش آموزان در این زمینه، اطلاعاتی در پایه چهارم ابتدایی کسب کرده‌اند. سپس تصویر از یک سکونتگاه شهری بگذارید و هریک از عوامل اثرگذار در شکل گیری بر روی روستاها را با شهر مطابقت دهید. به طور مثال، آب در شکل گیری هر دو مهم است. از دانش آموزان بخواهید به اطلاعات داده شده در صفحات ۷۶ و ۷۷ کتاب مراجعه کنند و با توجه به آنها و ضمن مشورت با یکدیگر عوامل اثرگذار بر شکل روستاها را لیست کنند.

از دانش آموزان بخواهید فعالیت شماره ۷۸ کتاب را انجام دهند. برای ورود به بحث عوامل اثرگذار در گسترش سکونتگاه ها می‌توانید دو سری اطلاعات متضاد از سکونتگاه در معرض دید دانش آموزان قرار دهید. بخشی از این اطلاعات می تواند مربوط به سکونتگاههایی که در طول زمان محدود و یا از بین رفته اند، باشد. بخش دیگر سکونتگاههایی که از رشد خوبی برخوردار بوده‌اند را تشریح کند. از دانش آموزان بخواهید مطالب فوق را تجزیه و تحلیل کنند. نتایج این تجزیه و تحلیل را به صورت لیستی از عوامل انجام فعالیت صفحات ۷۸ و ۷۹ کتاب کمک میکند تا نقش یکی از عوامل طبیعی به خوبی مشخص شود.

برای ورود به مفهوم شکل سکونتگاه تصاویر وسیله خوبی برای فهم سریع مطالب هستند. تصاویر روستا و شهر می‌تواند انواع شکل سکونتگاهها را مشخص کند. مجموعه تصاویر صفحات ۸۰ و ۸۱ کتاب هم می‌تواند به بخشی از آنچه مورد نظر دبیر محترم باشد پاسخ دهد.

برای تدریس مفهوم تغییرات جمعیت و پیدایش شهرهای پرجمعیت از دانش آموزان بخواهید نمودارهای صفحه ۸۲ کتاب را نگاه کنند. تغییرات پیشآمده در دهه‌های اخیر را مورد بررسی قرار دهند و نظرات خود را به دوستان خود در کلاس بگویند.

سپس از دانش آموزان بخواهید که به جدول کلان شهرهای ایران صفحه ۸۳ کتاب نگاه کنند و رابطه بین نمودارهای قبلی و این اطلاعات جمعیتی بیان کنند. پاسخ به این سؤال زمینه‌های لازم برای پرسش بعدی را آماده میکند. از آنها پرسید چه عواملی سبب پدید آمدن شهرهایی با جمعیت زیاد (کلان شهرها) میشود؟ با توجه به پیش‌بایسته دانش آموزان که در پایه نهم درباره شهرنشینی، پیدایش مادر شهر، ابر شهر و مشکلات آنها در درس جمعیت جهان خوانده‌اند، میتوانید توضیحات خوبی از آنها داشته باشید.

برای تدریس نقش سکونتگاه میتوانید خیلی ساده وارد بحث شوید. از دانش آموزان پرسید که شهر X به چه چیزی مشهور است؟ بهتر است تعدادی شهر که دارای ویژگی‌های متفاوتی هستند را در نظر داشته باشید و پرسش‌ها را درباره شهرها ادامه دهید. با توجه به پاسخ‌ها، میتوانید مفهوم نقش سکونتگاه را توضیح دهید. از دانش آموزان بخواهید

تصاویر صفحه ۸۴ را نگاه کنند و با توجه به هر تصویر نقش سکونت مرتبط با آن را تعیین کنند. برای درک بهتر مفهوم نقش سکونتگاهها از دانش آموزان بخواهید فعالیت صفحه ۸۵ کتاب را انجام دهند.

برای تدریس بخش پایانی درس با سؤال چه کسی میداند مهاجرت معکوس یعنی چه؟ شروع کنید. با جمع‌آوری جواب‌ها و اشاره به مفهوم شهرگزینی (مهاجرت معکوس) می‌توانید ادامه دهید. مفهوم شهرگزینی از جمله مفاهیم قابل لمس برای دانش آموزان است. انجام فعالیت صفحه ۸۵ کتاب می‌تواند برای تکمیل تدریس این مفهوم کافی باشد.

به پایان برید

در ابتدا از دانش آموزان بخواهید که فعالیت شماره ۲ صفحه ۷۸ کتاب را انجام دهند. استفاده از کتاب استان شناسی و اطلاعات اضافی توسط دبیر مربوطه به دانش آموزان برای دستیابی به پاسخ کاملتر کمک می کند.

با خلاصه کردن و جمع بندی مطالب مربوط به شکل گیری، شکل، نقش و تغییرات جمعیتی سکونتگاهها اهم مطالب مربوط به آنها را مرور کنید.

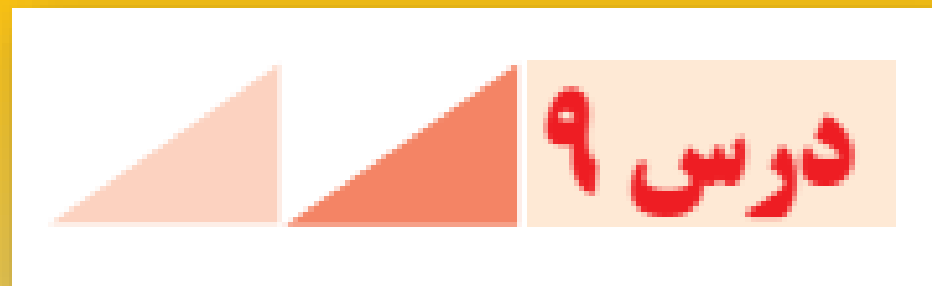
محورهای عمده ارزشیابی

مفاهیم شکل گیری، گسترش، شکل، نقش و تغییرات سکونتگاه ها با توجه به مواردی که در انتظار یادگیری مطرح شده است، محور ارزشیابی‌اند. فعالیتهای دانش‌آموزان در فرایند تدریس نقش مهمی در مجموع ارزشیابی در واحد یادگیری دارد.

منابع

- ابراهیمزاده، عیسی، سازمانیابی فضایی و روابط شهر و روستا، مشهد: مرنديان، ۱۳۹۱.
- استعلامی، علیرضا، جغرافیای انسانی ایران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۹۲.
- افراخته، حسن، جغرافیای روستایی ایران، سمت، ۱۳۹۳.
- بخشنده نصرت، عباس، کوچ و کوچندگی در ایران، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۸۴.
- رهنمایی، محمدتقی، فرایند برنامه‌ریزی شهری ایران، سمت، ۱۳۹۳.
- سعیدی، عباس، مبانی جغرافیای روستایی، سمت، ۱۳۹۱.
- مشیری، سیدرحیم، جغرافیای کوچنشینی، سمت، ۱۳۹۱.
- مهدوی، مسعود، مقدمه‌های بر جغرافیای روستایی ایران، سمت، ۱۳۹۲.
- یاسوری، مجید، عشایر و مسائل برنامه‌ریزی آن در ایران، رشت: وارسته، .

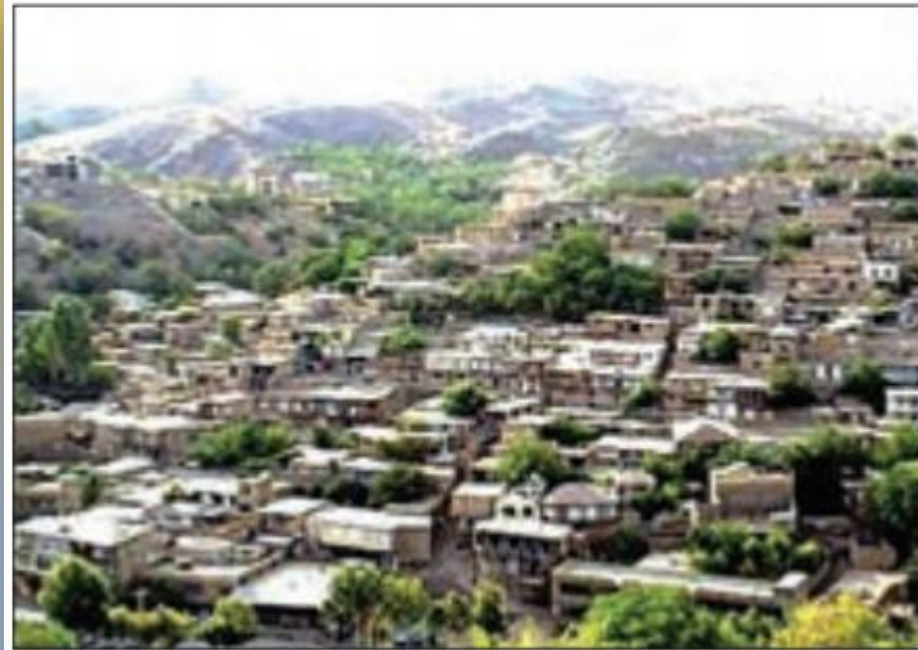
سکونتگاههای ایران

شکل گیری سکونتگاه ها

به عنوان درس توجه کنید.
به نظر شما سکونتگاه چه مفهومی دارد؟
کدام یک از تصاویر زیر معنای سکونتگاه را به نمایش می گذارد؟

شکل ۲- خانه عباسیان - کاشان

شکل ۱- روستای جاغرق - استان خراسان رضوی

تعریف سکونتگاه از دیدگاه دانش جغرافیا:
سکونتگاه محلی است از مجموعه مساکن که عوامل طبیعی و انسانی در شکل گیری آن نقش دارند.
هر شهر و روستایی یک سکونتگاه است.

تعریف سکونتگاه (برای مطالعه)

سکونتگاه در واقع همان فضای اکومن یا قابل سکونت است که از اجزای مختلفی تشکیل شده است و شرایط طبیعی آن زندگی اجتماعی را میسر می سازد در واقع یک فضای جغرافیایی است.

یزد-بافت قدیمی

عوامل شکل گیری سکونتگاه ها

۱- آب ۲- خاک

نقش آب در شکل گیری سکونتگاه های شهری و روستایی:

عواملی در شکل گیری سکونتگاه های شهری و روستایی ایران نقش دارند. **آب**، بین این عوامل، بیشترین اهمیت را داشته است.

بسیاری از سکونتگاه های اولیه، در کنار رودها به وجود آمده است.

آب در هر مکان، در تمایل انسان به کار کشاورزی و ساکن شدن به صورت دائم در مکان، عامل مهمی است.

روستا چگونه پدید آمد؟

با ساکن شدن انسان در یک مکان، اولین سکونتگاه ها به نام روستا پدید آمد.
شهرهای اولیه چگونه پدید آمدند؟

افزایش جمعیت در سکونتگاه های روستایی، زمینه ساز ایجاد شهرهای اولیه شد.
به نظر شما به جز آب، چه عامل یا عواملی در شکل گیری سکونتگاه ها اثرگذار است؟

اگر در زمان شکل گیری یک سکونتگاه روستایی آب به اندازه کافی باشد اما **خاک**، حاصلخیزی لازم را نداشته باشد، چه وضعی پیش می آید؟

اطلاعات داده شده به شما کمک می کند که علاوه بر آب، سایر عوامل اثر گذار را در شکل گیری سکونتگاه ها شناسایی کنید.

جدول ۱- پراکندگی شهرهای ایران بر اساس ارتفاع

ارتفاع	درصد شهرها
پایین تر از سطح دریا تا ۵۰۰ متر	۲۷٪
۵۰۰-۱۰۰۰	۱۳٪
۱۰۰۰-۲۰۰۰	۵۳٪
۲۰۰۰ به بالا	۷٪

شکل ۳- نقشه پراکنندگی نقاط شهری ایران بر حسب عرض جغرافیایی

نقشه پراکندگی شهرهای ایران

راهنمای نقشه

شهرهای کوچک

- کمتر از ۲۵ هزار نفر
- بین ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر
- بین ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر

شهرهای بزرگ

- بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ هزار نفر
- بین ۲۰۰ تا ۳۰۰ هزار نفر
- بین ۳۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر
- بین ۵۰۰ تا ۱ میلیون نفر

شهرهای بسیار بزرگ

- بین ۱ تا ۲ میلیون نفر
- بین ۲ تا ۳ میلیون نفر
- بین ۳ تا ۵ میلیون نفر
- بیش از ۵ میلیون نفر

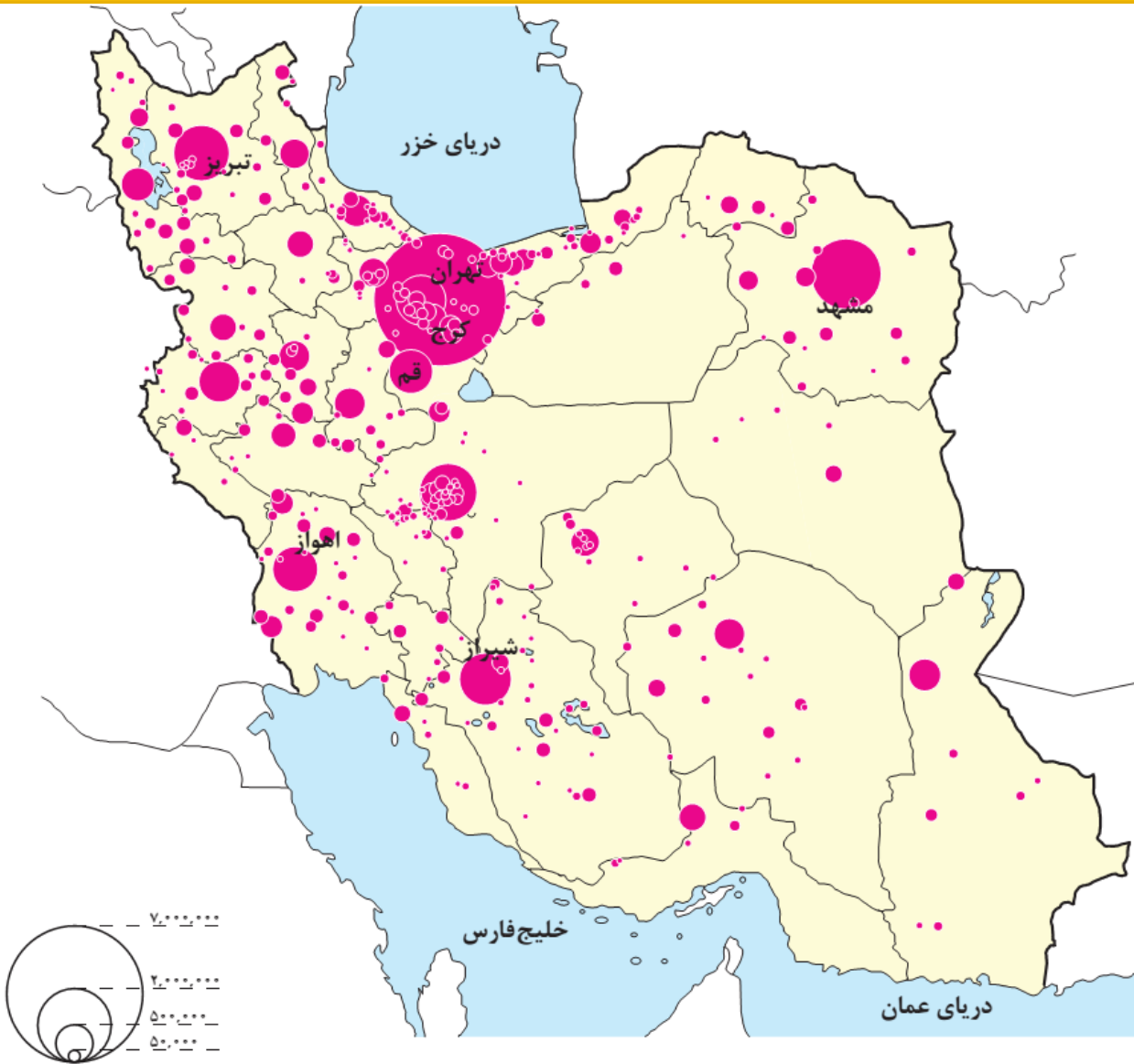
مرز بین‌المللی

مرکز استان

مرکز شهرستان

پایتخت

برداشت شما از این نقشه چیست.

نقشه پراکندگی جغرافیای نقاط شهری ایران در سال ۱۳۹۰

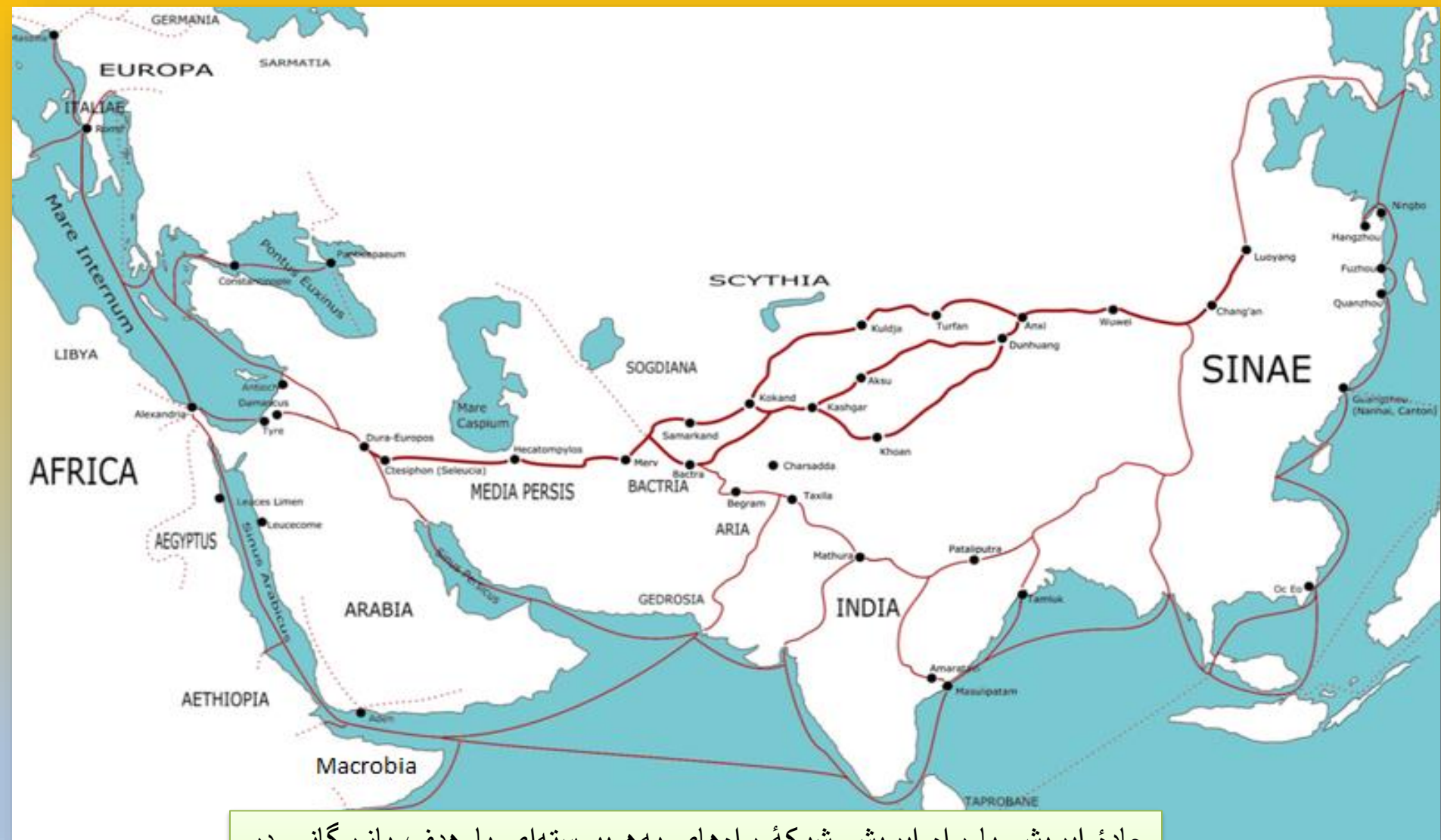
آیا می‌دانید بزرگ‌ترین شهرهای ایران در گذشته،
در مسیر راه‌های کاروان‌رو و بازرگانی داخلی یا
خارجی شکل گرفته است؟

شکل ۵ - ری شهری در مسیر جاده ابریشم

شکل ۴ - قلعه رودخان - گیلان

جاده ابریشم یا راه ابریشم شبکه راه‌های به هم پیوسته‌ای با هدف بازرگانی در آسیا بود که خاور و باختر و جنوب آسیا را به هم و به شمال آفریقا و خاور اروپا پیوند می‌داد؛ مسیری که تا سده پنزدهم میلادی به مدت ۱۷۰۰ سال، بزرگترین شبکه بازرگانی دنیا بود.

۱- پاسخ‌های خود را درباره عوامل اثرگذار در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها را در جدول زیر وارد کنید.

عوامل انسانی	عوامل طبیعی
عامل دفاعی و امنیت	.....
.....	.....
.....	شیب زمین

۲- آیا نقش عوامل اثرگذار بر شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در گذشته و اکنون یکسان است؟ چه عواملی در سال‌های اخیر در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها اثر بیشتری دارد؟

شناخت محل زندگی خود

فعالیت: ۲

۳- با استفاده از مطالب کتاب استان شناسی و کمک معلم و هم کلاسی هایتان، علت شکل گیری شهر یا روستای محل زندگی خود را بررسی، و به صورت گزارش به کلاس ارائه کنید.

عوامل مهم در تغییر سکونتگاه ها (گسترش و یا از بین رفتن سکونتگاه ها)

عوامل اثر گذار مانند **آب، خاک، شیب زمین** و... نه تنها در پیدایش سکونتگاه ها، بلکه در تغییرات به وجود آمده در آنها نقش دارد.

اوضاع جغرافیایی (طبیعی، انسانی) مناسب، در گسترش سکونتگاه ها اثر گذار است.

بسیاری از سکونتگاه های شهری و روستایی ایران گسترش چشمگیری داشته است.

چه شهرها و روستاهایی را می شناسید که در دهه های اخیر گسترش یافته است؟

مانند تهران، مشهد، کرج، تبریز، اهواز، قم، شیراز و حتی روستاها و شهرهای کوچک
چه عوامل طبیعی و انسانی بر این گسترش اثر گذاشته است؟

گاهی عوامل طبیعی یا انسانی، موقعیتی به وجود می آورد که یک سکونتگاه اعتبار خود را از دست می دهد یا از بین می رود؛

به طور مثال شهر باستانی **پیشاپور**، که در **شمال غربی کازرون** قرار دارد در **زمان ساسانیان از اهمیت ارتباطی مهمی در ایران برخوردار بود.**

این شهر تا قرن هفتم هجری، آباد و مسکونی بود.
علل از بین رفتن پیشاپور چیست؟

جنگ و بیماری سبب از بین رفتن این شهر شد.

ویرانه‌های بیشاپور

بیشاپور (برای مطالعه)

به سال ۲۶۶ میلادی و به دستور شاپور اول پادشاه ساسانی ساخته شده است. پس از پیروزی شاپور بر والرین امپراتور روم، شاپور دستور داد در ناحیه‌ای خوش آب و هوا بر سر راه تخت جمشید به تیسفون شهری بنا کند. این جاده در زمان هخامنشیان، شهرهای تخت جمشید و استخر را به شوش وصل می‌کرد. شاپور نام خود را بر این شهر نهاد. معماری از اهالی سوریه قدیم به نام آپاسای (اپاسای) برای ساخت شهر تازه انتخاب شد.

موقعیت شهر بیشاپور و شهرهای تاریخی دیگر در ایران

به تصاویر مربوط به دو سکونتگاه توجه کنید. چه عاملی بر گسترش این سکونتگاه‌ها اثر دارد؟ این عامل بر نحوه گسترش این سکونتگاه‌ها، چه تأثیری داشته است؟

شکل ۸ - ماکو - آذربایجان غربی

شکل ۷ - روستای هیر قزوین

هر دو سکونتگاه در پای کوهستان شکل گرفته اند. وجود آب و هوای مساعد، مخروط افکنه ها با خاک حاصلخیز و رودهای نسبتاً پر آب در شکل گیری و توسعه روستای هیر و شهر ماکو موثر بوده است. نظر شما چیست؟

روستای هیر در ۷۰ کیلومتری شمال قزوین

هیر روستایی است در بخش رودبار الموت غربی شهرستان قزوین واقع در استان قزوین در ایران. رودخانه «نینه رود» آنرا سیراب می‌سازد. دارای معدن زغال سنگ می‌باشد. هیر روستاهی کوهستانی و سردسیر است. زبان مردم این روستا قاتی است و بزرگ‌ترین تولیدکننده زغال اخته در کشور است.

چشم انداز هیر در زمستان

زندگی شهری

زندگی روستایی

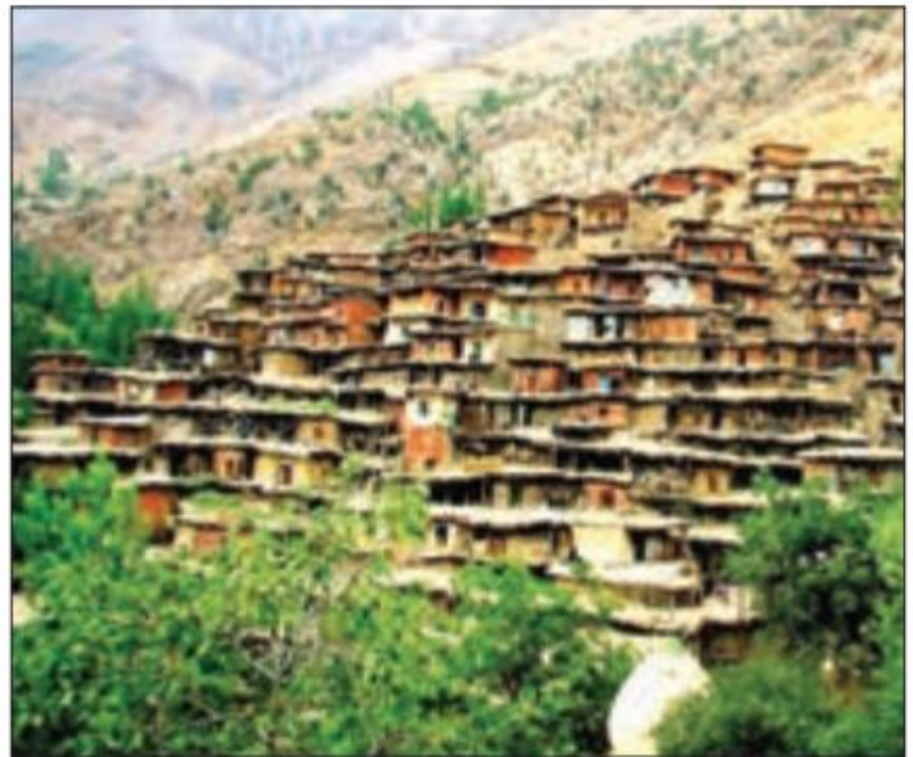
زندگی عشایری

انواع سکونتگاه

شکل ۹- زندگی عشایری - ایل سون - استان اردبیل

شکل ۱۰- زندگی روستایی - روستای سر آقاسید - چهارمحال بختیاری

شکل ۱۱- زندگی شهری - شهر کرمان

ویژگی های زندگی عشایری:

۱- **قدیمی ترین نوع سکونتگاه** که در ایران شناخته شده است، **سکونتگاه عشایری** است.

۲- در این شیوه زندگی، سکونت **ویکجانشینی دائمی دیده نمی شود**. عشایر به طور مستقیم از منابع طبیعی استفاده میکنند.

۳- عشایر، زندگی اجتماعی **قبیله ای** دارند و از **ایل و طایفه** تشکیل شده اند و **پیوندهای خویشاوندی** با هم دارند.

کدام عوامل در کشور اوضاع مساعدی را برای دامپروری و زندگی عشایری فراهم کرده است؟

وجود کوههای البرزو زاگرس و نیز دشت های پست و هموار مجاور آنها

ایلات عمده کشور:

ایل سون، بختیاری، قشقایی و ترکمن

به کسانی که به جامعه عشایری تعلق دارد عشایر گفته می‌شود. واژه عشایر، جمع عشیره به معنی قبیله است. جامعه عشایری شیوه زیستی متفاوت و جدای از شیوه زیست شهری و شیوه زیست روستایی است. این جامعه عبارت است از جامعه انسانی نسبتاً خوداتکا و خودبسنده که ساخت اجتماعی قبیله‌ای دارد و عموماً زندگی خود را از دامداری اداره می‌کند.

واژه عشایر بیشتر در زبان فارسی و در مورد ایل‌های کوچنده در ایران به کار می‌رود. عشایر در قدیم در تعیین حکومت‌ها نقش اساسی داشته‌اند و اکثر خاندان‌ها و سلسله‌های حاکم بر ایران خاستگاه عشایری داشته‌اند. [نیازمند منبع] عشایر تقریباً نیروهای اصلی جنگی ایران را تشکیل می‌داده‌اند. شیوه زیست عشایری اصطلاحات و ادبیات خاص خود را باز تعریف کرده و به عنوان جامعه سوم در ایران مطرح است. بعضی از اصطلاحاتی که مشتق از واژه عشایری است عبارتند از:

عشایر اسکان یافته: خانوارهای عشایری که تمامی اعضای آن در یک مکان، سکونت ثابت اختیار کرده و کوچ نمی‌کنند اما با توجه به حفظ برخی مناسبات اقتصادی (مالکیت و حقوق بهره‌برداری از مراتع و منابع قلمرو) و فرهنگی - اجتماعی (احساس تعلق به ایل و عشیره) خود را عضو ایل، طایفه و ... تلقی می‌کنند.

عشایر کوچنده: به عشایری که حداقل سه ویژگی ساخت اجتماعی قبیله‌ای، اتکای معاش به دامداری، و شیوه زندگی مبتنی بر کوچ را داشته باشند گفته می‌شود.

عشایر نیمه کوچنده: به آن تعداد از خانوارهای عشایری گفته می‌شود که حداقل در یکی از قطب‌های استقرار (منطقه بیلاق، قشلاق و یا میان‌بند) دارای سکونت‌گاه ثابت بوده و همواره تعدادی از اعضای خانوار در آنجا سکونت دارند.

عشایر رمه‌گردان: به آن تعداد از خانوارهای عشایری گفته می‌شود که اکثر اعضای خانواده در یک نقطه یا مکان (در داخل قلمرو ایلی و یا خارج از آن) سکونت ثابت اختیار کرده و در کوچ شرکت نمی‌کنند. در شیوه کوچ رمه‌گردانی، دام‌ها به همراه چوپان و تعدادی از افراد ذکور خانواده جابجا شده یا کوچ داده می‌شوند.

ایل : اتحادیه‌ای سیاسی متشکل از تیره‌ها و طوایف عشایری است که به اتکای وابستگی‌های خویشاوندی (نسبی، سببی و آرمانی) و یا در برهه زمانی خاص، بنا به مصالح و ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی با هم متحد شده و تشکیل یک ایل را می‌دهند. معمولاً ایلات دارای سرزمین و قلمرو ایلی خاص خود بوده و تحت رهبری و مدیریت شخصی با سمت ایلخان یا ایل بیگ اداره می‌شدند.

طایفه : عبارت از یک واحد اجتماعی - سیاسی متشکل از چند تیره است و در سلسله مراتب رده‌های ایلی، مهمترین و مشخص‌ترین رده به شمار می‌رود. در سلسله مراتب سازمان اجتماعی عشایر ایران، اکثر طوایف بین ایل و تیره قرار می‌گیرند اما طوایفی نیز وجود دارند که به هیچ ایلی وابسته نبوده و طایفه مستقل نامیده می‌شوند.

طایفه مستقل : در ساختار مبتنی بر تقسیمات ایلی جامعه عشایر ایران معمولاً بعضی از طوایف پیوند اجتماعی یا سیاسی چندانی با ایل خاصی نداشته و معمولاً از باقیمانده یک ایل مستقل که قدرت اجتماعی و اقتصادی و تعداد جمعیت آنها تحلیل رفته باشد شکل می‌گیرند این طوایف نه چندان ضعیف شده‌اند که در ساختار سایر ایلات جای گیرند و نه چندان قوی هستند که خود ایل مستقل باشند اینگونه بوده است که به عنوان طایفه مستقل از سایر ایلات به حیات خود ادامه می‌دادند و کلانتر مستقل از ایل خانان برای آنان منصوب می‌شده است. به عنوان مثال کردشولی‌ها در استان فارس که قبلاً ایل مستقلی بوده‌اند در مقاطعی به عنوان طایفه مستقل در تقسیمات کشوری مبتنی بر ایل طایفه مستقل خوانده می‌شدند.

تیره: در ساختار اجتماعی عشایر ایران، تیره از مجموع چند رده کوچک‌تر (مانند تش، بُنکو، گوبک، دودمان و ...) تشکیل می‌شود که عمدتاً بعد از طایفه قرار دارد و رکن اصلی طایفه و ایل محسوب می‌شود. اساس تیره مبتنی بر پیوندهای خویشاوندی واقعی و اصل و نسبی از خط صلبی (پدری) است که همبستگی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و دفاع از منافع افراد عضو را به عهده دارد.

تعریف روستا:

روستا، محلی است که فعالیت اغلب ساکنان آن به زمین وابسته است و بیشتر روستاییان به کشاورزی و دامداری اشتغال دارند.

ویژگی روستا و روستاییان:

۱- فضای باز اطراف روستاها، چشم اندازهای طبیعی زیبایی را برای روستاییان فراهم کرده است.

۲- روستاییان نسبت به آداب و رسوم محل زندگی خود، پایبند هستند.

۳- بسیاری از روستاییان در کاشت، داشت و برداشت محصول، با یکدیگر همکاری میکنند.

۴- آب و هوای پاک، اوضاع زندگی بهتر و سالم تر را برای روستاییان فراهم آورده است.

۵- معمولاً در روستاها، عرضه خدماتی نظیر بیمارستان، فروشگاه و حمل و نقل عمومی، کمتر و محدودتر است.

زندگی
روستایی

زندگی شهری

تعریف شهر:

در سال ۱۳۹۵ طبق گزارش مرکز آمار ایران منظور از شهر هر یک از نقاط جغرافیایی است که دارای مصوبه هیئت دولت بوده و دارای شهرداری باشد. همچنین شهر از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل، دارای سیمایی با ویژگی های خاص خود است.

ویژگی های شهرها:

جمعیت زیاد شهرها به خدمات و تسهیلات بیشتری نیاز دارد. جمعیت زیاد سبب شده است خانه ها فشرده و محله های تراکم شود. بیشتر مردم سکونتگاه های شهری، در بخش خدمات و صنعت شاغل هستند.

در شهرها معمولاً تفاوت بسیاری در ارزش ها، آداب و رسوم و شیوه زندگی مردم مشاهده می شود.

تفاوت این سه نوع سکونتگاه را با توجه به اطلاعات داده شده، در جدول زیر بنویسید.

نوع زندگی	جمعیت	معیشت	روابط اجتماعی	خدمات و تسهیلات
شهری	زیاد	خدمات و صنعت	تفاوت زیاد در ارزش ها و آداب و رسوم	بیش تر
روستایی	کم	کشاورزی و دامداری	پایبندی به آداب و رسوم اجتماعی	کم تر و محدودتر
عشایری	کم	دامداری	زندگی اجتماعی قبیله ای	کم تر و محدودتر

اجزای سکونتگاه های شهری و روستایی

هر سکونتگاه از اجزای مختلفی تشکیل شده است.
اجزای سکونتگاه های روستایی:

شامل **خانه ها، مزارع، چراگاه ها، باغ ها، مکان های عمومی، مساجد، میدان ها و راه ها** است.

اجزای سکونتگاه شهری:

شامل **کاشانه ها، خیابان ها، میدان ها، مکان های آموزشی و تفریحی، دانشگاهی، بازار و مراکز درمانی** است.

عامل اصلی پیدایش شکل های مختلفی از سکونتگاه ها:

چگونگی قرارگیری پدیده های طبیعی و انسانی در سکونتگاه ها، را به وجود آورده است.

روستاهای خطی

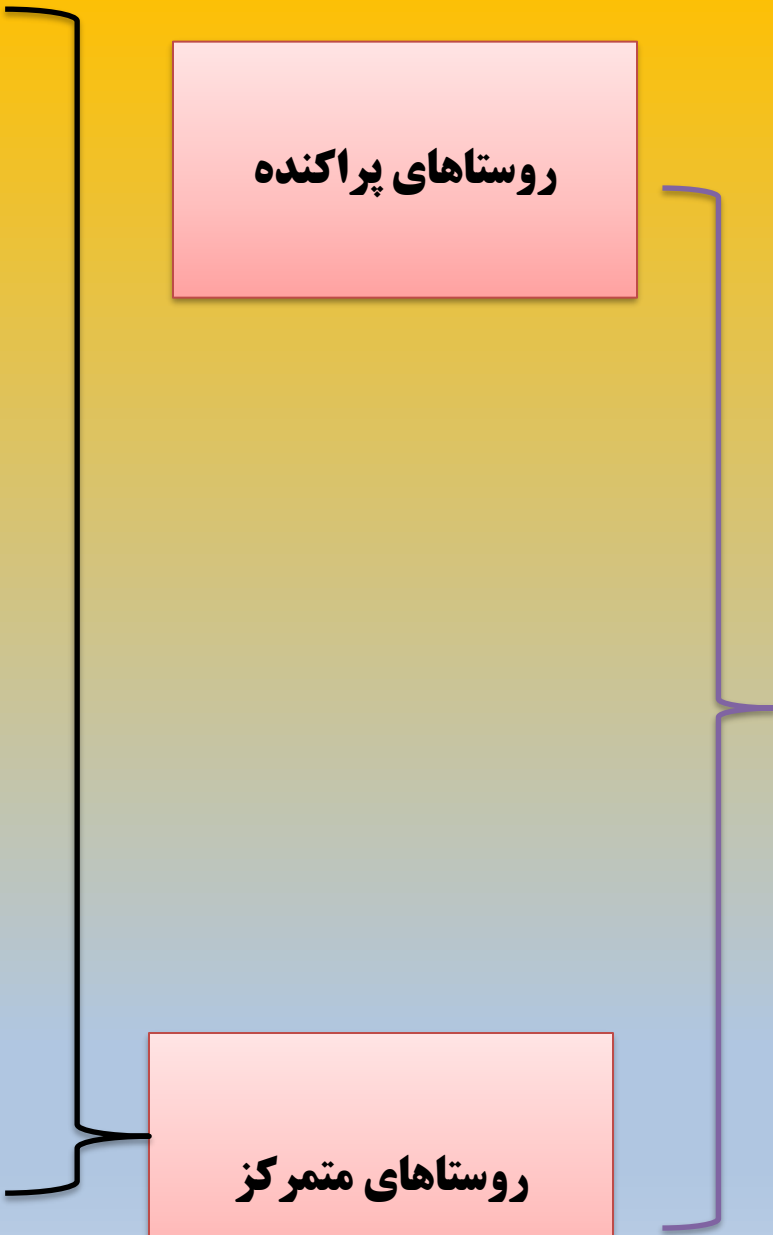
روستاهای میدانگاهی

روستاهای پلکانی

روستاهای پراکنده

روستاهای متمرکز

انواع شکل روستاها

به شکل های زیر نگاه کنید. آیا می توانید تفاوت های آنها را پیدا کنید؟ اکنون می توانید دو طبقه بندی کلی از شکل سکونتگاه های روستایی را نام ببرید؟

شکل ۱۳- روستای آق اولر - تالش - گیلان

شکل ۱۲- روستای لیقوان - آذربایجان شرقی

انواع شکل روستاها

در روستای پراکنده، خانه ها با فاصله از هم قرار دارد.
به نظر شما زمین های کشاورزی در این روستاها کجا قرار دارد؟

زمین های کشاورزی در بین خانه ها روستایی قرار دارد یا به عبارت دیگر هر خانه روستایی در میان زمین کشاورزی قرار دارد.

چه مشکلاتی برای کشت در این روستاها وجود دارد؟

امکان توسعه پایدار کشاورزی و استفاده از شیوه های نوین آبیاری در این روستاها وجود ندارد و...

روستاهای متمرکز تحت تأثیر پدیده های اطراف خود است؛

به طور مثال روستاهایی که در منطقه ساحلی و یا کناره یک رود قرار دارد و یا

در امتداد یک جاده شکل می گیرد، چگونه دیده می شود؟

روستاهای خطی

روستاهایی که در اطراف چشمه ها، چاه ها و مظهر قنات ها گسترش می یابد، چه

شکلی است؟

روستای میدانگاهی

روستاهایی که در دامنه یک کوه استقرار یافته، چه شکلی است؟

روستاهای پلکانی

روستای پراکنده

روستای متمرکز

شکل ۱۴ - روستای خطی - روستای لرنی - سیروان - استان ایلام

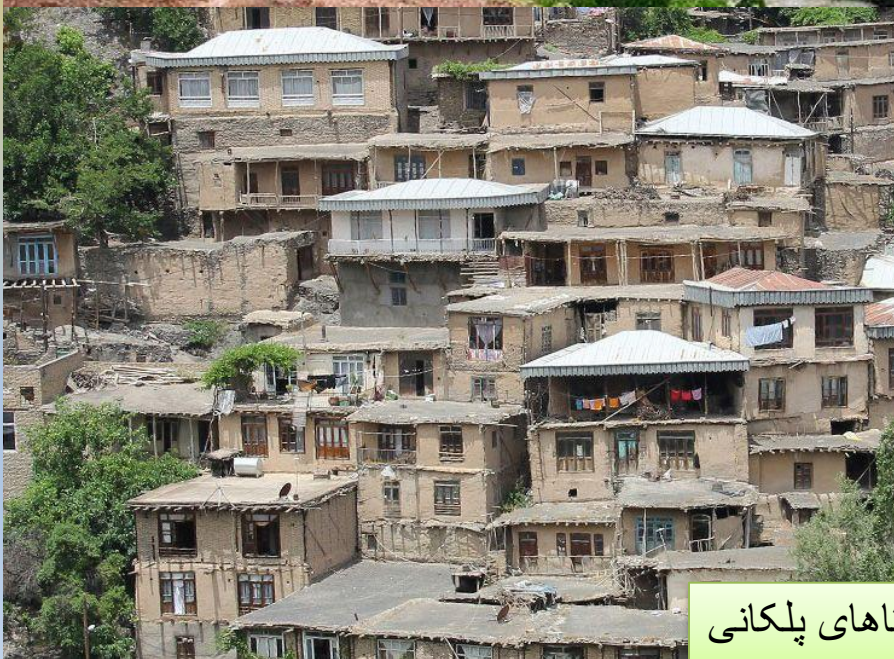
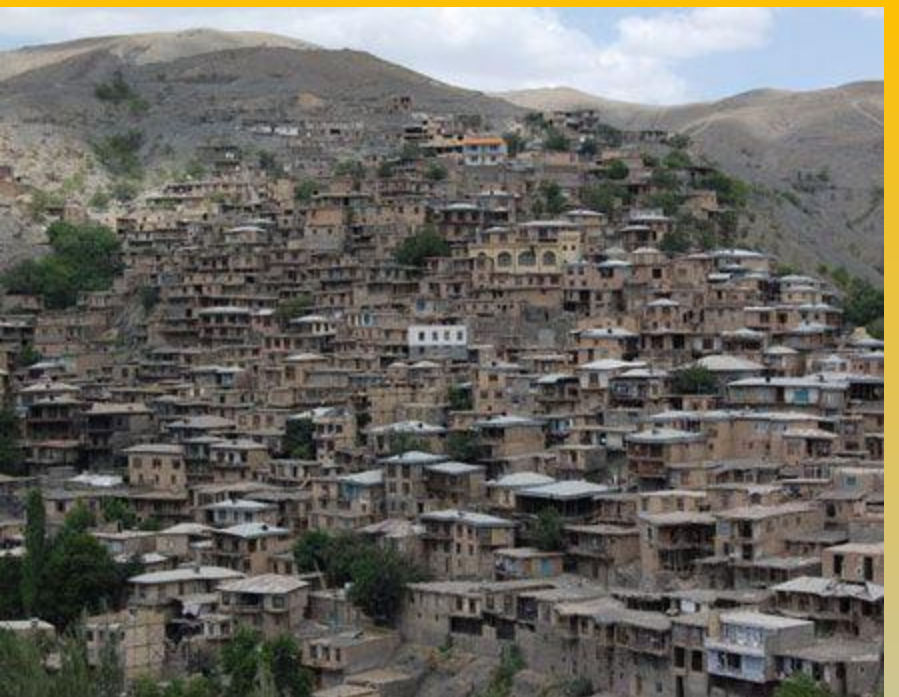
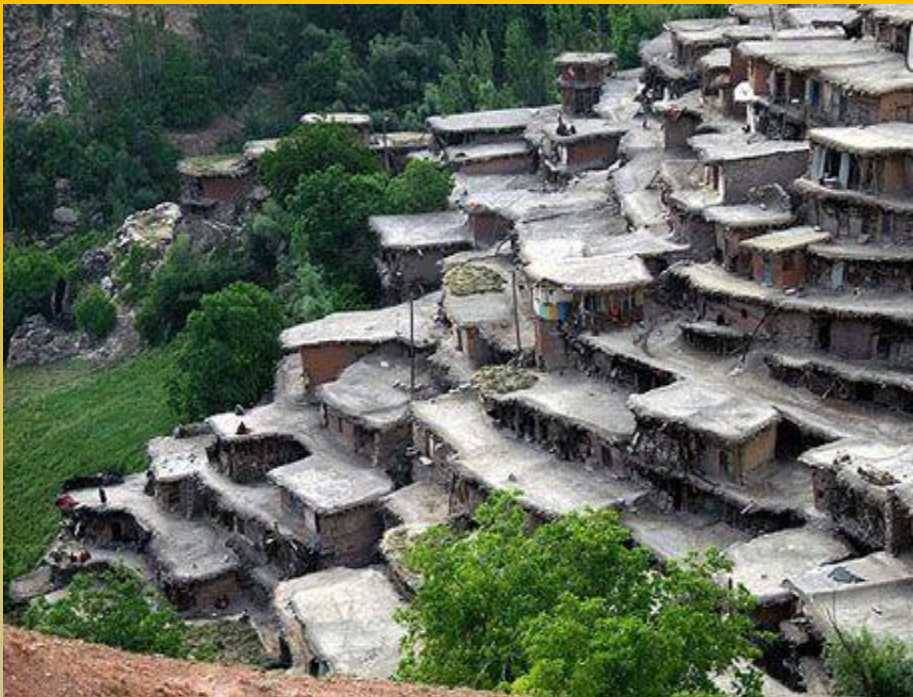
شکل ۱۵ - روستای پلکانی دیز باد بالا - نیشابور

- به نظر شما، در کدام مناطق جغرافیایی ایران روستاهای متمرکز و در کدام مناطق روستاهای پراکنده وجود دارد؟ چرا؟

روستاهای متمرکز به دلیل کمبود آب در مناطق خشک و نیمه خشک کشور وجود دارد و در سواحل شمالی کشور به دلیل فراوانی آب بیش تر روستاهای پراکنده وجود دارد.

روستای خطی

روستاهای پلکانی

روستای میدانگاهی

شطرنجی

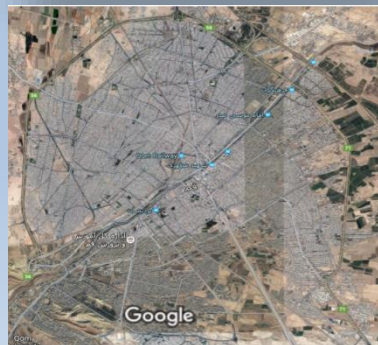
خطی

شعاعی

ترکیبی

انواع شکل (نقشه) سکونتگاه های شهری

به تصاویری از شهرهای ایران توجه کنید.
آیا شکل گیری و گسترش این شهرها یکسان است؟
با کمک تصاویر بایکدیگر گفت و گو کنید.

اشکال شهرها

سکونتگاه های شهری هم شکل های گوناگون دارند. شهرها با توجه به چگونگی پیدایش و کارکردهای مختلف خود، شکلهای متفاوت دارند.

شهر شعاعی (ستاره ای)

در این نوع از شهرها، شهرداری یک مرکز اصلی (میدان) بوده و خیابان ها و شبکه های مهم از آن مرکز به صورت شعاعی منشعب می شوند و سایر فضاها، اطراف آنها شکل می گیرند.

شهر شطرنجی:

در این شهرها، یک شبکه مستطیل شکل از راه های ارتباطی، زمین های شهر را به بلوک ها و قطعات همسان تقسیم می کند.

شهرهای خطی:

شهری که حول محورهای ارتباطی (ریلی و جاده ای) و یا در امتداد رود، دریا و دریاچه به صورت خطی شکل گرفته است.

شکل ۱۶- شعاعی - همدان

شکل ۱۷- شطرنجی - سلماس - آذربایجان غربی

شکل ۱۸- خطی - بوشهر

سکونتگاه های شهری هم شکل های گوناگون دارد.

چرا سکونتگاه های شهری شکل های (نقشه های مختلف) دارند؟

شهرها با توجه به چگونگی پیدایش و کارکردهای مختلف خود، شکل های (نقشه های متفاوت) دارد.

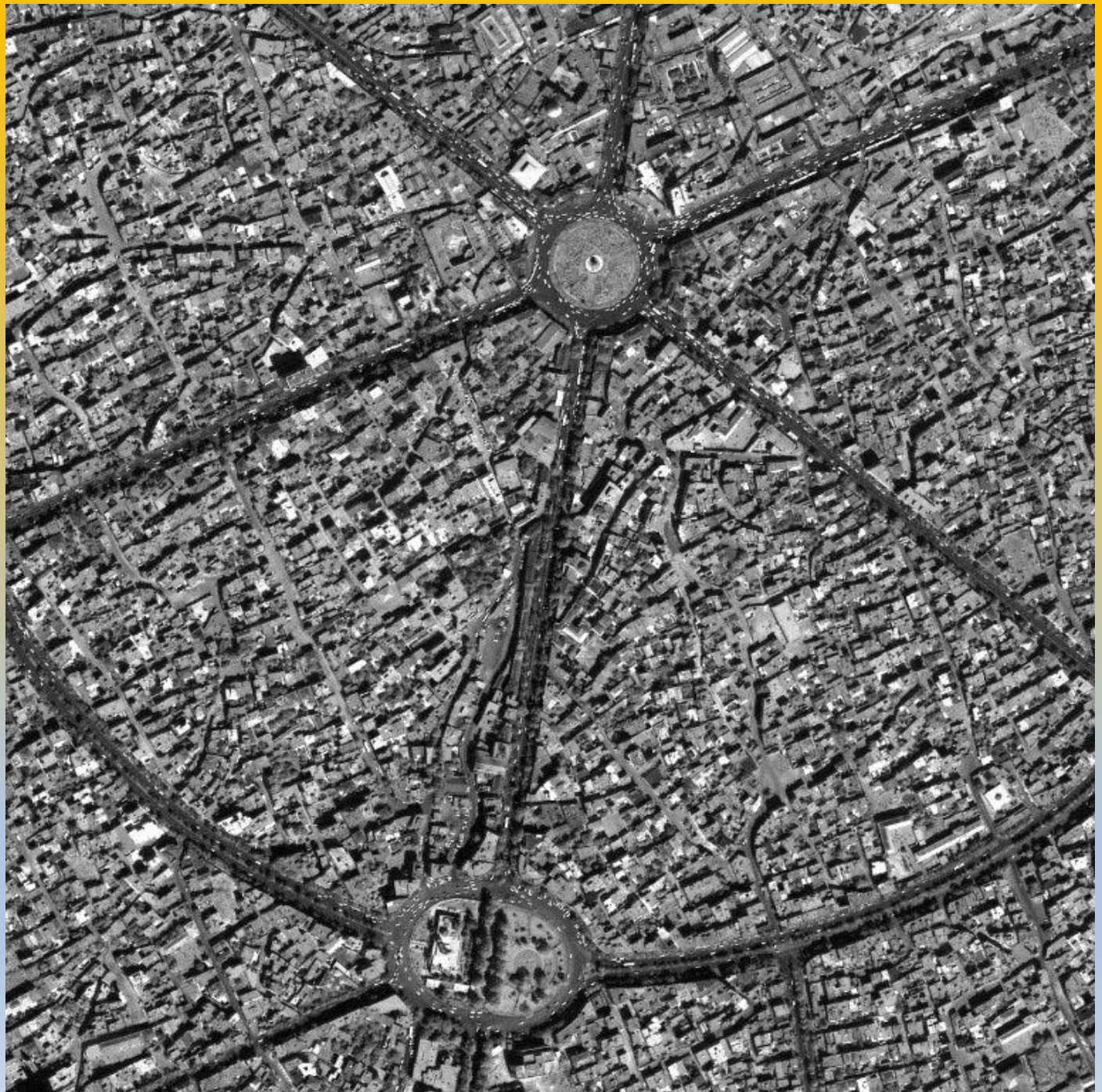
علل پیدایش شهرهایی با شکل (نقشه) ترکیبی:

برخی از شهرها شکل ترکیبی دارند. این شهرها در دوره های مختلف گسترش پیدا کرده است.

شهر شطرنجی اصفهان

شهر شعاعی
همدان

بندر عباس با شکل خطی

بندر عباس با شکل خطی

تغییرات جمعیتی سکونتگاه های ایران

عامل مهم در تغییر شکل سکونتگاه ها:

افزایش جمعیت سبب شده است که شکل های سکونتگاه ها به تدریج تغییر یابد.

عوامل مهم در افزایش جمعیت شهرنشین کشور:

– رشد سریع جمعیت از یک سو، بر تعداد جمعیت شهرها افزوده

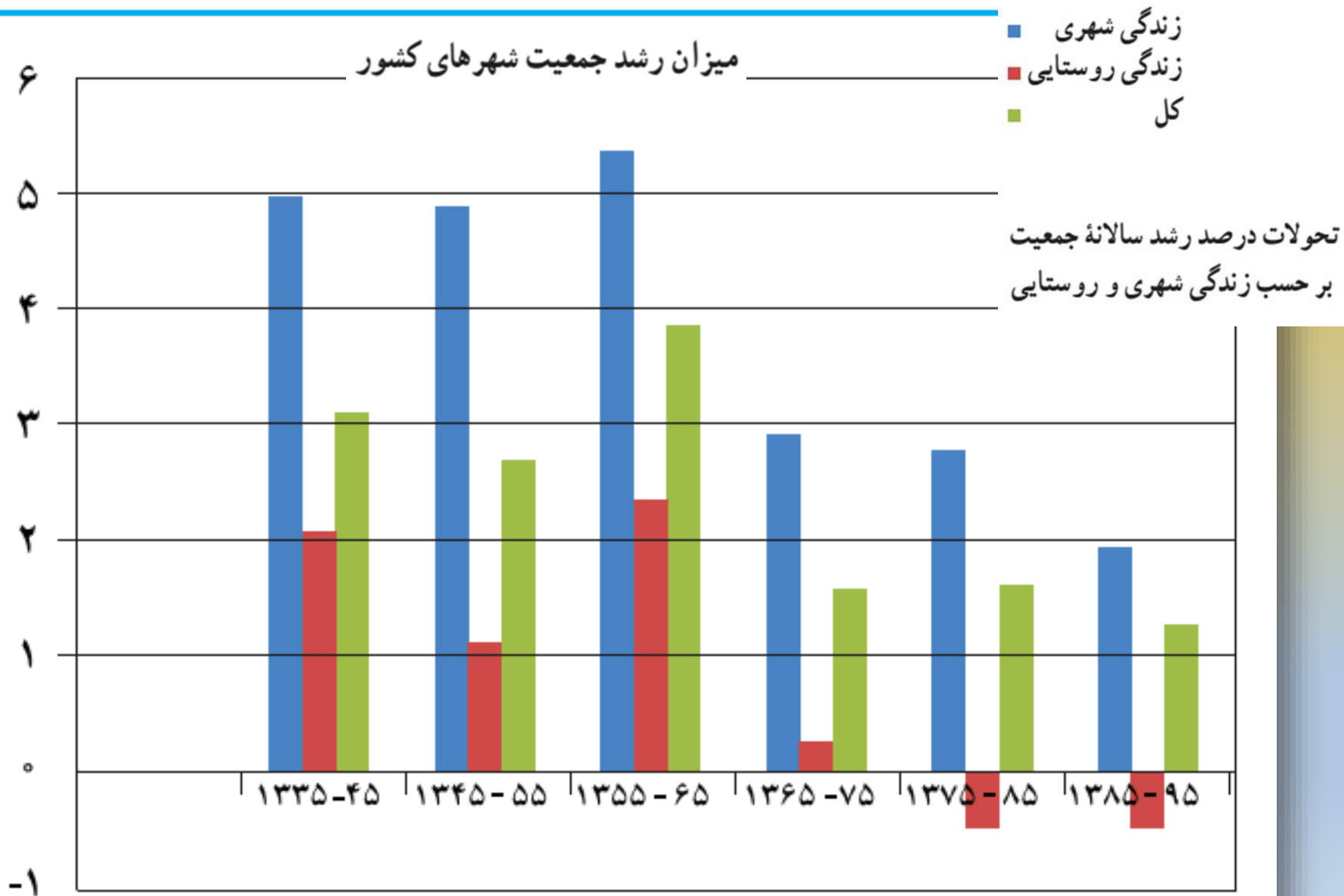
– و از سوی دیگر با تبدیل نقاط روستایی به شهر (تأسیس شهرداری،) تعداد نقاط شهری را افزایش داده است.

در سه دهه اخیر، ایران شاهد تغییرات زیادی در جمعیت و ظاهر سکونتگاه های خود بوده است.

این تغییرات در شیوه زندگی اجتماعی – اقتصادی آنان هم اثر داشته است.

اطلاعات زیر به شما کمک می کند که روند تغییرات جمعیت ایران را در دهه های اخیر بهتر متوجه شوید.

میزان رشد جمعیت شهرهای کشور

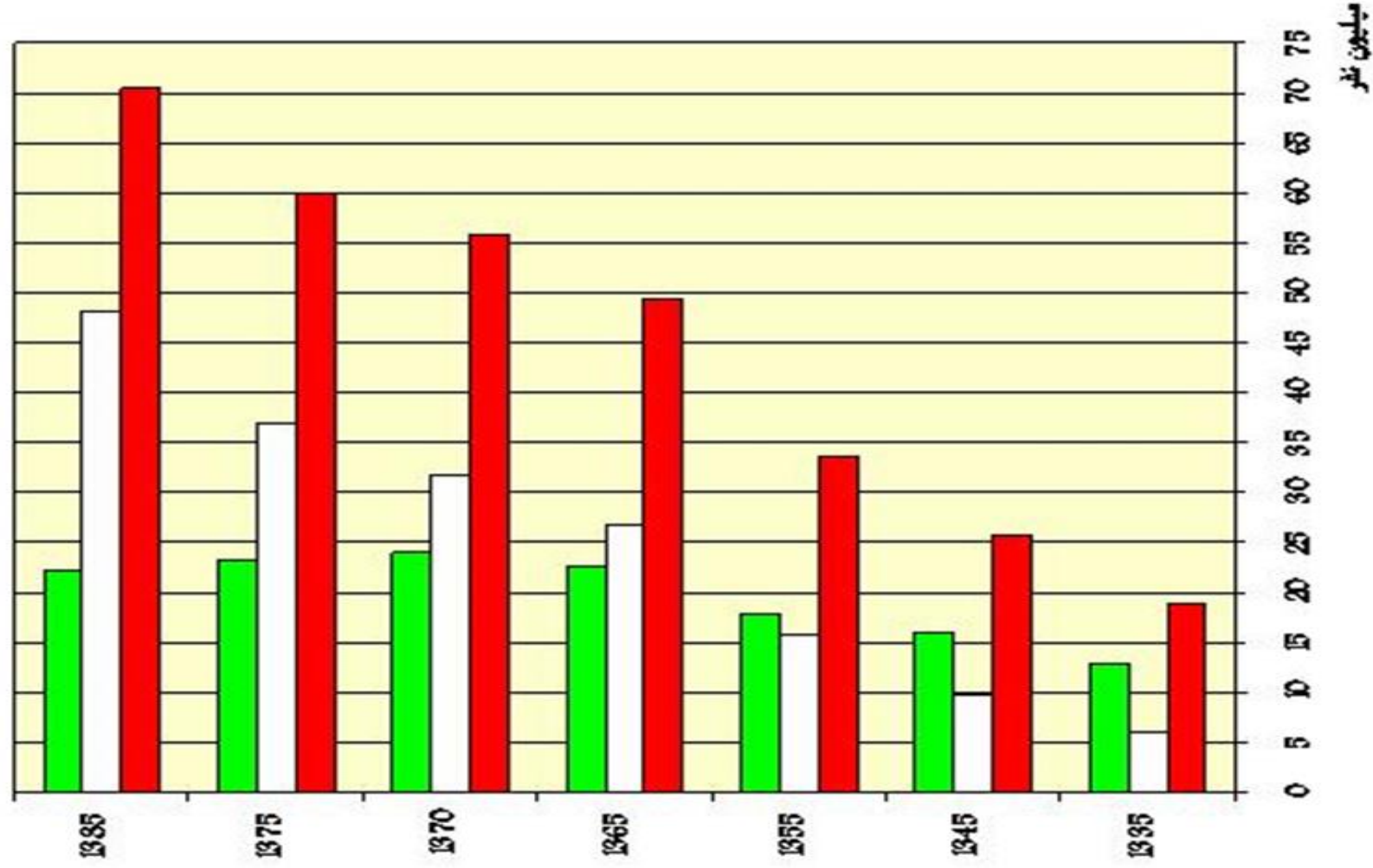
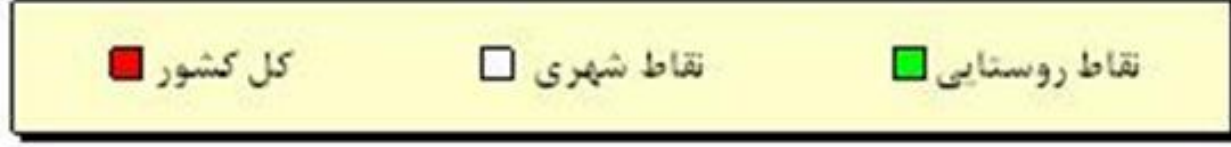

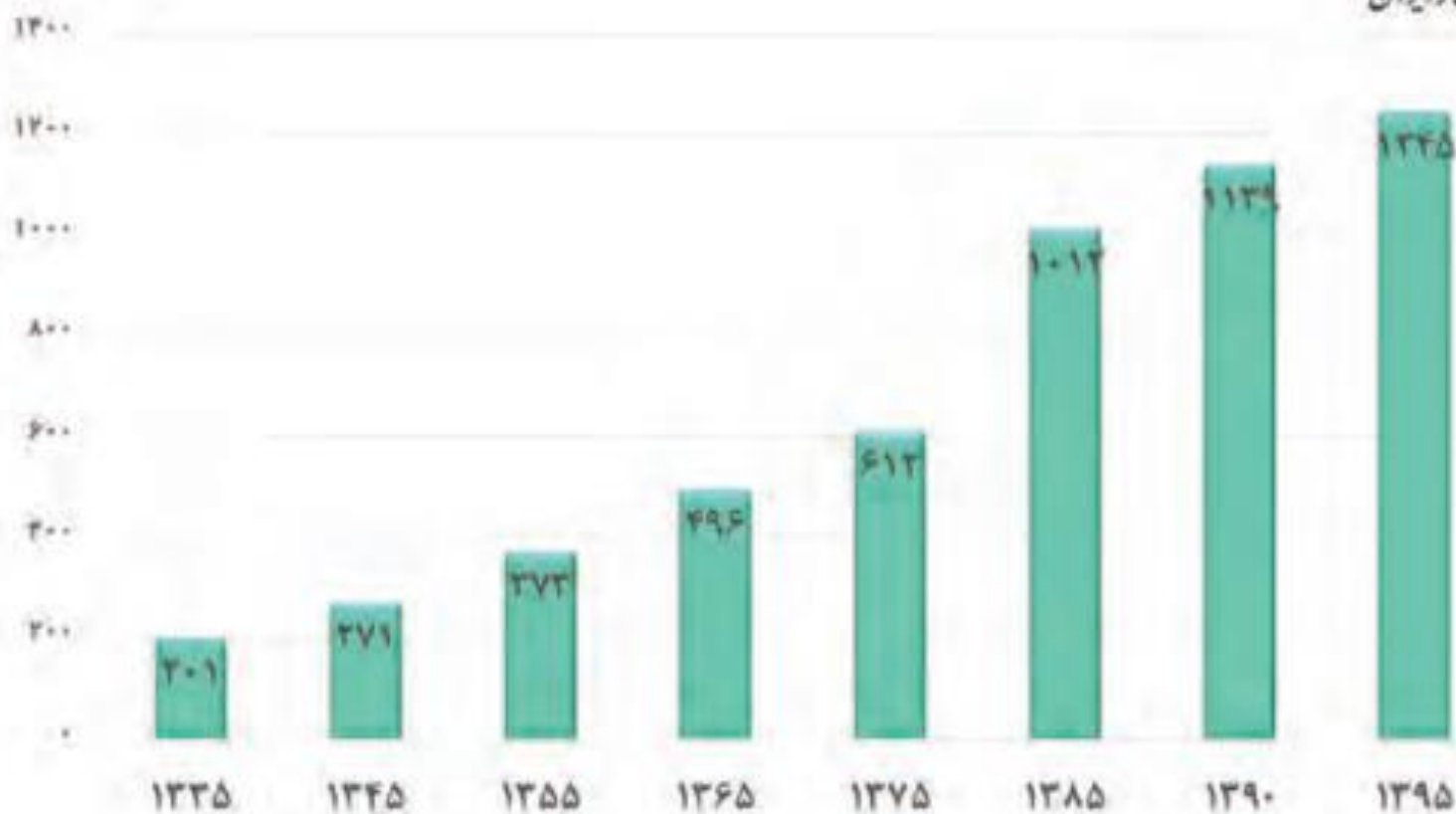
**نمودار حالت منفی دارد به سه علت ۱- مهاجرت روستاییان
به شهر ۲- تبدیل شدن نقاط روستایی به شهر به دلیل
افزایش جمعیت ۳- روستاها مجاور شهر به دلیل توسعه شهر
در شهر ادغام شدن و در سرشماری به عنوان جمعیت شهر
محسوب شدند.**

در سرشماریهای انجام شده در ایران جمعیت شهری و روستایی به صورت زیر بوده است

سال	جمعیت شهری (درصد)	جمعیت روستایی (درصد)
۱۳۳۵	۳۱/۴	۶۸/۷
۱۳۴۵	۳۸	۶۲
۱۳۵۵	۴۸/۷	۵۱/۳
۱۳۶۵	۵۴/۳	۴۵/۷
۱۳۷۰	۵۷	۴۳
۱۳۷۵	۶۱/۳	۳۸/۶
۱۳۸۵	۶۸/۴	۳۱/۳
۱۳۹۰	۷۱/۴	۲۸/۶

1- تغییرات جمعیت کشور 85 - 1335

نمودار ۲- تعداد شهرها ۱۳۳۵-۹۵

علت ایجاد شهرهای میلیونی در کشور:

در دهه های اخیر، شهرنشینی در جهان گسترش یافته و **رشد شتابان شهرنشینی** سبب **ایجاد شهرهایی با جمعیت میلیونی** شده است. **کشور ما** هم در دهه های اخیر، **رشد سریع شهرنشینی** داشته است. از حدود سال ۱۳۶۰ هـ ش بیش از ۵۰٪ از جمعیت کشور در شهرها زندگی می کنند.

پدیده گرایش به شهرنشینی بیشتر در کدام مناطق رخ داده است؟

پدیده **گرایش به شهرنشینی** در همه جای کشور به چشم می خورد؛ اما در سال های اخیر **۸ شهر ایران**، جمعیت بیشتری را در خود جای داده است. جدول صفحه بعد، ۸ شهر کشور را نشان می دهد که در سال ۱۳۹۰ بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته است.

تعریف کلان شهر:

در ایران به **شهرهایی که جمعیت بیش از یک میلیون نفر داشته باشد**، **کلان شهر** می گویند.

در کدام قسمت از کشور تعداد بیشتری کلان شهر دیده میشود؟
با توجه به نقشه اسلاید بعدی پاسخ دهید.

جمعیت کلان شهرهای ایران در سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۵

رتبه کشور	نام شهر	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
۱	تهران	۷/۷۰۵/۰۳۶	۸/۱۵۴/۰۵۱	۸/۷۳۷/۵۱۰
۲	مشهد	۲/۴۱۰/۸۰۰	۲/۷۴۹/۳۷۴	۳/۲۴۳/۲۴۹
۳	اصفهان	۱/۵۸۳/۶۰۹	۱/۷۵۶/۱۲۶	۲/۲۴۳/۲۴۹
۴	کرج	۱/۳۷۷/۴۵۰	۱/۶۱۴/۶۲۶	۱/۹۷۳/۴۷۰
۵	تبریز	۱/۳۷۸/۹۳۵	۱/۴۹۴/۹۸۸	۱/۷۷۳/۰۳۳
۶	شیراز	۱/۲۱۴/۸۰۸	۱/۴۶۰/۶۶۵	۱/۸۶۹/۰۰۱
۷	اهواز	۹۶۹/۸۴۳	۱/۱۱۳/۰۳۱	۱/۳۰۲/۵۹۱
۸	قم	۹۵۱/۹۱۸	۱/۰۷۴/۰۳۶	۱/۲۹۲/۲۸۳

* مأخذ: مرکز آمار ایران

دریای خزر

خلیج فارس

دریای عمان

تنگه هرمز

قطر

عمان

زاهدان

چابهار

بزنجان

کهنوج

ننکری عباس

شیراز

بوشهر

اهواز

اصفهان

تهران

تهران

تهران

تهران

تهران

در درس جمعیت، با جاذبه های شهری آشنا شده اید.
مهاجرت در تغییر جمعیت شهری تأثیر زیادی داشته
است.

با اینکه شهرها به دلایل امکانات و تسهیلات، مورد
توجه مهاجران بوده اند اما در **شهرها**، مخصوصاً
شهرهای بزرگ، **مشکلات و نارسایی** هایی به چشم
می خورد.

**این نارسایی ها در زمینه های مختلف اجتماعی،
اقتصادی و زیست محیطی، زندگی در این شهرها را
دشوار کرده است.**

به اطلاعات داده شده توجه کنید. عواملی که سبب ایجاد وضعیت نامناسب زندگی شهری می شود را نام ببرید

در روزهای اخیر بر اثر آلودگی هوا، شمار بیماران تنفسی تا ۶۰ درصد افزایش یافته است. آلودگی هوا در تهران به طور متوسط، موجب کاهش ۵ سال از عمر تهرانی ها شده است.

طی یک دهه گذشته، رشد قیمت مسکن، شتاب فزاینده ای داشته است. شهرهای بزرگ کشور وضعیت دشوارتری در این زمینه داشته است.

ISNA

PHOTO: MOHAMMADREZA SAIBI

MEHR

مشکلات
شهرنشینی

فعالیت: ۵

در کلاس خود دو گروه مخالف و موافق زندگی در شهرهای بزرگ را تشکیل دهید. روی تخته کلاس دو ستون رسم کنید. دلایل موافقت هر گروه را از نوع زندگی موردنظر بنویسید. در پایان، نظرات خود را جمع‌بندی کنید.

نقش هر سکونتگاه بر چه اساسی تعیین می‌شود؟

نقش هر سکونتگاه بر اساس **وضع جغرافیایی** آن، **اعم** از انسانی یا طبیعی تعیین می‌شود؛
مهم ترین نقش شهرها:

شهرهای زیارتگاهی مانند شهرهای مقدس **مشهد** و **قم** که به دلیل وجود زیارتگاه‌ها مورد توجه زائران است.
نقش دانشگاهی مانند شهرهای **تهران** و **تبریز** که به دلیل اقامت دانشجویان از سراسر کشور، اهمیت دارند.
نقش صنعتی مانند شهرهای **اصفهان** و **اراک** که به دلیل وجود کارخانه‌های مهم و متعدد، اهمیت دارند.

اکنون با توجه به مکانی که در تصاویر به نمایش گذاشته شده است،
آیا می توانید نقش سکونتگاه مربوط به هر تصویر را تعیین کنید؟

درباره نقش سکونتگاه‌ها به نکته‌های زیر توجه کنید.

۱- امروز اغلب سکونتگاه‌ها **چند نقش** دارد و این نقش‌ها را با هم ایفا می‌کند.

۲- نقش سکونتگاه در **چهره و سیمای** آنها منعکس می‌شود. مثلاً سیمای سکونتگاه دانشگاهی با سکونتگاه صنعتی تفاوت دارد.

۳- ممکن است نقش سکونتگاه در **طول زمان تغییر کند** یا **تکامل و توسعه** یابد؛

مثلاً سکونتگاه **صنعتی** به تدریج نقش‌های **اداری و سیاسی** را نیز به عهده بگیرد.

۱- با توجه به وضع جغرافیایی و یا نقش سکونتگاه، جدول زیر را کامل کنید.

نمونه	نقش سکونتگاه	وضع جغرافیایی	نمونه	نقش سکونتگاه	وضع جغرافیایی
تهران	اداری و سیاسی	وجود وزارتخانه ها و..	بنرعباس	بندری	قرار گرفتن در کنار دریا
پیرانشهر	نظامی	وجود پادگان ها	سرعین	تفریحی	چشمه آب معدنی
شیراز	تاریخی	مفاخر تاریخی	قم	زیارتگاهی	حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه (س)
کرمانشاه	بنایی تاریخی	وجود بناهای تاریخی	شهر سرچشمه	معدنی	وجود معدن مس
اراک	صنعتی	وجود کارخانه ها	تبریز	دانشگاهی	دانشگاه های بزرگ

۲- شغل بیشتر مردم شهر و یا روستایی که شما در آنجا زندگی می کنید، چیست؟ چه امکان یا وضعی در محل زندگی شما به چشم می خورد که سبب روی آوری مردم به این شغل یا شغل ها شده است؟ توضیح دهید.

شناخت محل زندگی خود

فعالیت: ۷

شغل بیشتر مردم شهر و یا روستایی که شما در آنجا زندگی می کنید، چیست؟ چه امکان یا وضعی در محل زندگی شما به چشم می خورد که سبب روی آوری مردم به این مشاغل شده است؟ توضیح دهید.

شهر گریزی

تعریف شهر گریزی یا مهاجرت معکوس:

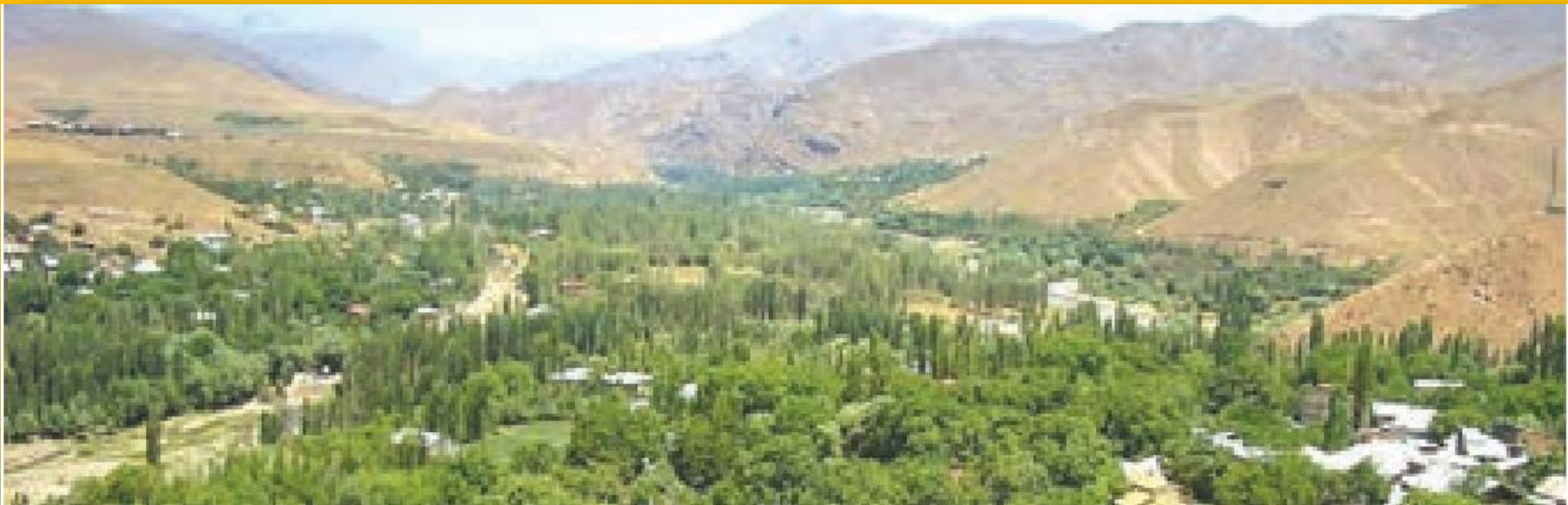
حرکت جمعیت از شهرهای بزرگ به مکان های کوچک تر یا روستاها پدیده «شهر گریزی یا مهاجرت معکوس» می گویند.

علل پدیده شهر گریزی:

آلودگی هوا، گرانی مسکن و آسیب های اجتماعی،

شکل ۱۹- روستای زرجه بستان - قزوین

روستایی در منطقه طالقان

بسیاری از شهرنشینان آرزوی رفتن به مکانی شبیه به تصویر بالا را دارند. برخی از مردم با رفتن به این مکان ها در روزهای تعطیل، به رفع خستگی در طول هفته می پردازند؛

اما برخی از مردم **اقامت کوتاه مدت** در این مکان آنها را راضی نمی کند. این افراد ترجیح می دهند با **تملک خانه ای** در نواحی دارای مواهب طبیعی، از امکانات آنجا بهره مند شوند.

منطقه طالقان

فعالیت: ۸

در گروه‌های کلاسی خود، پیامدهای مثبت و منفی ناشی از مهاجرت معکوس را مورد بررسی قرار دهید.

نمونه سوال

- ۱- چه عواملی در شکل گیری سکونتگاه های شهری و روستایی نقش دارد.
- ۲- نقش آب در شکل گیری سکونتگاه های روستایی را بنویسید.
- ۳- عوامل گسترش سکونتگاه های شهری و روستایی چیست؟
- ۴- علل از بین رفتن شهر بیشاپور چیست؟
- ۵- انواع سکونتگاه ها در ایران را نام ببرید.
- ۶- ویژگی های زندگی عشایر را بیان کنید.
- ۷- روستا را تعریف کنید .
- ۸- ویژگی های سکونتگاه روستایی چیست؟
- ۹- شهر را تعریف کنید.
- ۱۰- شهر چه ویژگی هایی دارد.
- ۱۱- اجزای سکونتگاه روستایی را نام ببرید.
- ۱۲- اجزای سکونتگاه شهری را نام ببرید.
- ۱۳- دو طبقه بندی کلی سکونتگاه های روستایی را نام ببرید.
- ۱۴- ویژگی های روستاهای پراکنده را بنویسید.
- ۱۵- روستاهای متمرکز را تعریف کنید.
- ۱۶- انواع روستاهای متمرکز را نام ببرید و معمولا هر یک در کجا شکل گرفته اند.
- ۱۷- انواع شکل سکونتگاه های شهری را نام ببرید و برای هر کدام مثالی بیاورید.
- ۱۸- شکل سکونتگاهی دوشهر اصفهان و همدان چیست.
- ۱۹- عوامل تغییر سکونتگاه های شهری در سه دهه اخیر چیست.
- ۲۰- کلان شهر را تعریف کنید.
- ۲۱- نقش شهرهای تبریز-تهران-اراک و قم را بنویسید.
- ۲۲- نکات مهم در مورد نقش سکونتگاه ها را بنویسید.
- ۲۳- شهرگرزی چیست؟
- ۲۴- نام دیگر شهرگرزی را بنویسید.
- ۲۵- علل شهرگرزی را بنویسید.

۱- از دیدگاه دانش جغرافیا « به مجموعه مساکنی که عوامل طبیعی و انسانی در شکل گیری آن نقش دارند ..... گفته می شود».

الف) روستا   ب) سکونتگاه   ج) شهر   د) خانه باغ

۲- از بین عوامل موثر در شکل گیری سکونتگاه های ایران کدام عامل بیشترین اهمیت را دارد؟

الف) ارتفاع   ب) آب   ج) عرض جغرافیایی   د) راه های ارتباطی

۳- به محلی که فعالیت اغلب ساکنان آن به زمین وابسته است گفته می شود؟

الف) سکونتگاه عشایری   ب) شهر   ج) سکونتگاه های پراکنده   د) روستا

۴- ملاک تبدیل سکونتگاه روستایی به شهری در ایران کدام است؟

الف) جمعیت بیش از ۱۰۰۰۰ نفر   ب) جمعیت ۱۰۰۰۰ نفر و داشتن شهرداری

ج) جمعیت ۱۰۰۰۰ نفر و اشتغال به کشاورزی   د) جمعیت ۱۰۰۰۰ نفر و تشخیص وزارت کشور

۵- شکل های مختلف سکونتگاه به چه عواملی بستگی دارد؟

الف- به خانه ها، مزارع، چراگاه ها و باغ ها

ب) به خیابان ها، میدان ها، مکان های آموزشی و بازارها

ج) به چگونگی قرارگیری پدیده های طبیعی و انسانی

د) به رابطه متقابل بین انسان و محیط بستگی دارد

۶- در کدام قسمت از کشور تعداد بیشتری کلان شهر دیده می شود؟
الف) نیمه شمالی
ب) نیمه جنوبی
ج) نیمه شرقی
د) نیمه غربی ★

۷- نقش هر سکونتگاه بر اساس ..... تعیین می شود؟
الف) فعالیت های انسانی
ب) وضعیت طبیعی
ج) وضعیت جغرافیایی ★
د) وضعیت ارتباطی

۸- شهرهای سرعین، پیرانشهر و سرچشمه به ترتیب دارای چه نقش های هستند؟
الف) نظامی - توریستی - معدنی
ب) توریستی - نظامی - معدنی ★
ج) نظامی - معدنی - توریستی
د) معدنی - توریستی - نظامی

محسن يوسفی

استان قم

ایمیل:

m.yousefi1348@gmail.com

وبلاگ:

qomgeo.blogfa.com

شماره همراه:

۰۹۱۲۷۵۴۳۳۹۱

شماره حساب

۰۱۰۴۶۳۲۱۰۲۰۰۶

شماره کارت

۶۰۳۷۹۹۷۲۸۱۳۰۰۳۷۷

همیشه پیروز باشید